

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

Szubjektív gondolat-töredékek a 2006-os gödöllői-dombvidéki élőhely-térképezés kapcsán

KUN ANDRÁS

*... Levelelként a forró kicsi erdőt.
Valamikor a paradicsom állt itt.
Féltalomban újuló fájdalom:
hallani óriási fájt.*

(Pilinszky)

Azért idéztem itt az elején Pilinszkyt, és kértem segítséget e lírai soroktól, mert úgy gondolom, hogy a **kutató mondatai-szavai nem elegendőek ahhoz, hogy illusztrálják a körülöttünk folyó pusztítás mértékét**, s így azt a durva és – mondjuk ki – szentségtörő és barbár természetkezelést, amelyet a Gödöllő-dombvidéken járva is tapasztalhatunk.

Mindazonáltal általánosnak mondható kárpát-medencei tapasztalat, hogy a 20. század második felében és a jelenben dolgozó botanikusok, természetkutatók még sok szép, természeti értékekben gazdag területen dolgozhatnak. Léteznek jó állapotú és harmonikusan működő természet-töredékek, ahová visszajárhatunk. Ha szerencsések vagyunk, akkor rövidebb, ha kevésbé, akkor hosszabb utazást követően megtalálhatjuk kedves növényeinket, állatainkat, azokat a helyeket, ahol érdemes megállni, ahol valahogy másként jár az idő, ahol a dolgok olyan megnyugtatóan és összehasonlíthatatlanul „természetesek”.

Bár a fenti két bekezdés jelentése esetleg ellentmondani látszik, valójában mindkét állítás igaz. Léteznek még szentély-területek, természetközeli állományok, és vannak tájak, ahol még él a többé-kevésbé harmonikus tájhasználat. Ez azonban nem az általános kép. Hogyha csak az időről-időre elének kerülő szentélyek területekre koncentrálunk, akkor hamis elképzelés alakulhat ki bennünk. Vegyük észre: az egészséges immár a ritka kivétel, a lepusztított pedig az általános.

Tudom, hogy ezek a megfogalmazások még túlságosan szubjektívek, és az alábbi mondanivaló fontossága is indokolja, hogy mindezeket bővebben kifejtem, megmagyarázom. Mit nevez egy botanikus „szép”-nek? Hol működnek a dolgok „normálisan”? Mi jellemzi a normalitást, és ki képes felismerni azt? Az utóbbi kérdés már azt sugallja, hogy egy dolog felismerésének nem csupán objektív kritériumai vannak. Valóban, a belső értékrend jelenti azt a szűrőt, amely mindenképpen és mindig működik: kikapcsolhatatlan. Megvehetjük a legdrágább műszert, a legújabb szoftvereket ha mentális-erkölcsi képünk életlen, a legjobb üveg-optika és statisztikai korrekció sem segíthet.

Az alábbiakban leírom a 2006-os élményeimet a Gödöllői-dombvidék növényzetének állapotával kapcsolatban, s ezt fogom néhány ponton bővebben is kifejteni. Reflektálok közben a fenti felvetésekre, illetve megpróbálom minél pontosabban, részleteiben is felvázolni a kialakult képet.

Nos, amit a Gödöllői-dombvidéken 2006-ban láttam, az egybevág az általános országos képpel. Léteznek jó állapotú erdők (néhány „jóság” kritérium: több-sok őshonos fajfajból álló, több korona- és csereszinttel rendelkező, több korcsoportot is magukban foglaló, viszonylag fajgazdag lágyszárú szinttel bíró állományok), s ez lehetővé teszi azt, hogy amennyiben kellően alaposan és figyelmesen járunk, akkor kialakulhat valamiféle absztrakt kép a természetes vegetáció főbb kategóriáiról, a terület eredeti növénytakarójának jellegzetességeiről, arról, hogy a növények miként foglalják/foglalták el a különböző termőhelyeket, s hozták létre azt a tarka szőnyeget, amit vegetációnak nevezünk.

Meg kell nézni azonban azt is, hogy miként állt elő ez a belső kép, vagyis azt, hogy hogyan ismerjük fel, hogy itt vagyunk és nem másutt (vagyis mi az, ami egyedi), és milyen tulajdonságok azok, amelyek kapcsolatba hozzák ezt a növényzeti képet a másutt látottakkal (mi az, ami általános).

Hogyha már ezt figyelembe véve gondolom végig a 2006-os év megfigyeléseit (valamint látogatásom az elmúlt tíz év itteni tapasztalatait), akkor azt kell mondanom, hogy a Gödöllői-dombvidék erdőiről a ma még itt-ott megtalálható kisebb-nagyobb töredékek és a szakirodalom alapján mondok véleményt. Kialakult a magyar vegetációkutatókban – így bennem is – egy általános kép a terület növényzetéről, ám ennek az általános képnek az egyedi részletei ma már csak elszigetelten – ritkaságként vannak meg. Tehát ha válogatok, és csak ezek alapján, vagyis az elvont tudás alapján alkotok véleményt, akkor az egy idealizált általánosság lesz, és nem a valós kép. Vigyázni kell tehát: a belső-szubjektív benyomás az általánosról elfedheti a valós helyzetet, amit az egyedi esetek alapján kellene felvázolni, s amit a tudományban „objektív valóságnak” tekintenek.

Ez a fejtegetés még mindig túlságosan elméleti, és tulajdonképpen azt az elszomorító igazságot próbálom kifejezni vele, hogy a **Gödöllői-dombvidék erdői nagy területeken ma inkább roncsok, mint életközösségek**. Fentebb azt írtam, hogy az országos-általános képnek megfelelnek: nos, ez sajnos éppen ezt jelenti. Ha véletlenül leteszünk egy pontot a Dombvidék erdőterületére, akkor nagy eséllyel akácosra, fenyvesre, inváziókkal teli „erdőfelújításra”, vagy „látszólag tölgyes-valójában ültetvény” típusú állományra kerül. Az szintén igaz, hogy majd minden terepnapon találkozunk jó szerkezetű erdőfoltokkal, áthaladunk olyan helyeken, ahol az állományfotót panorámaképként – körben forogva is elkészíthetnénk, de ezek bizony kisszámúak.

Ami – sok más mellett – a Gödöllői-dombvidék növényzetét, vagy még inkább az arról szerzett ismereteinket jellemzi, az, hogy itt néhány évtizedes időtávlaton belül, vagyis éppen a szemünk láttára, sőt: **a természetvédelem működésének időszakában váltak élőhalottá az 1950-60-as években még nagy területeken meglévő erdők**. Ez egyedi vonás. Ugyanis többnyire az a helyzet a Kárpát-medence belsőbb régióiban (a mai országterületen), hogy már a vegetációs vizsgálatok előtt megtörtént az általános lepusztítás, s a fajokról is csak a legkritikább esetben vannak adataink. Ma a Gödöllői-dombvidék növényzetének általános képe nem sokban különbözik más dombvidéki-alföldszegélyi tájainkétól, de mindez a kutatók-termesztvédők szeme láttára alakult így. Ez példátlan.

A 20. század 60-as éveiben itt kutató Fekete Gábor egy különös és páratlan jellegzetességekkel bíró növényzetű térségben járhatott. Akkorra kialakult már az általános kép a hazai vegetációról és annak alapegységeiről, így rendkívüli meglepetést keltett idehaza és külföldön is a Gödöllői-dombvidék egyedi növényzetének felfedezése: az ukrainai hűvös-kontinentális erdők töredékei a pannon erdősztyeppbe darabolva, s megtűzdelve máshonnett azóta sem ismert állományokkal...

Persze azt is tudni kell, hogy már akkor sem volt a Dombvidék teljes területének jelentősebb része még csak természetközeli állapotban sem, de nagy, igen nagy – legalábbis térképezhető – léptékben voltak meg a Pannóniában máshonnan nem ismert erdők.

Hogyha egy növény- vagy állatfajjal kapcsolatban használ a kutató ilyen jelzőket, akkor az a leírás minden bizonnyal valami nagy ritkaságról szól. Várható, hogy ez a faj hamarosan a védett kategóriák főhelyére, a nemzetközi vörös és egyéb listák kötelezően megóvandó taxonjainak körébe kerül. Ám a szóban forgó erdőkkel kapcsolatban nem ez lett a helyzet. Bizony, általánosan igaz: az élőhely-védelem túlságosan is későn köszöntött be. Mondjuk meg őszintén, a politikai döntések ma sem igen támogatják az immár jogszabályi segítséggel is harcba szálló természetvédelem munkáját.

Fekete Gábor így ír az általa felfedezett erdőkről egy közelmúltban megjelent könyvben [Fekete G. – In: Fekete G. és Varga Z. (szerk. 2006): *Magyarország tájainak növényzete és állatvilága*, 269. oldal]:

„Az Alföldbe mélyen benyúló, az ahhoz képest 100–200 m relatív magasságú Gödöllői-dombvidéken az Észak-magyarországi-középhegység hasonló magasságú dombvidékeitől eltérő az erdővegetáció.

A cseres-tölgyes – ami ebben a magasságban másutt megtalálható - itt hiányzik, csupán egy-két állományáról tudunk. A lösz és a homok keverékéből képződött dombokon, átlagban a 250 m tengerszint feletti magasságú felszínnek felett gyenge növekedésű, a felső szintben mezei juharral telített száraz gyertyános-tölgyesek voltak uralkodóak, a 20. század ötvenes éveiben még közel eredeti állapotban. A kocsánytalan tölgy mellett a kocsányos tölgy (*Quercus robur*) a lomszint leggyakoribb faja, mellettük a molyhos tölgy állandó, de általában csak pár egyeddel, illetőleg más tölgyekkel kialakult hibridek formájában megjelenő fafaj. A gyertyán sokszor csúcsszáradt. A gypszintben az üde lomberdei fajok kismértékű túlsúlya figyelhető meg, mellettük a száraz tölgyesek képviselőjeként az erdei gyöngyköles, a bársonyos tüdőfű (*Pulmonaria mollis*), a borsfű (*Clinopodium vulgare*) és más fajok is feltűnnek.

A meredekebb oldalú völgyekben típusosnak mondható középhegységi gyertyános-tölgyesek fejlődtek ki, a meredek, száraz délies lejtőkön pedig a mészkedvelő tölgyes rossz növekedésű állományai. Jóval kisebb kiterjedésben, elsősorban a gödöllői félmedence homokkal kitöltött felszínén egy hazánkban az 1960-as évekig ismeretlen erdőtránsulást fedeztek fel (Fekete 1965). A természetközeli állományokban a három tölgy (kocsánytalan, kocsányos és molyhos tölgy), valamint a virágos kőris mellett a nedvességet kedvelő, magasártéri tatárjuhar (*Acer tataricum*) és a kislevelű hárs játszanak főszerepet. A cserjeszintben tömeges a mogyoró, a tatárjuhar. Gypszintjében a tölgyes fajok uralkodnak, közöttük számos kontinentális tölgyes elem (bársonyos tüdőfű, tarka nőszirm, sárgás sás (*Carex michelii*). Szórvaosan megjelenik itt a magas gyöngyperje (*Melica altissima*) és a bugás veronika (*Pseudolysimachion spurium*). Feltűnő kontrasztként – jelezve a sajátos átmeneti jellegét – itt az árnyas, üde erdők fajai is nőnek, közöttük tömeges a bükkös sás (*Carex pilosa*). A hársas-tölgyes állományok más elegyes tölgyesekkel, így a tatárjuharos-tölgyesekkel komplex megjelenést mutattak. Az elegyes tölgyesek itteni változatosságát tovább fokozza, hogy a löszös dombok közé – gyakran egészen a dombvidék belsejéig - behatoló meszes homokon, az alföldiekkel rokon gyöngyvirágos-tölgyesek is kifejlődtek.

A társulástani irodalom tanulmányozásából kiderült, hogy a száraz mezei juharos tölgyesek (amelyek kisebb kiterjedésben északon, a Sajó–Hernád-közén is megjelennek) leginkább a Nyugat-Ukrajna erdőssztyepp zónájában található, hasonló fajösszetételű és szerkezetű kőrises-tölgyesekkel rokonok. A kislevelű hársasok pedig még távolabbi területeknek: a középső és keleti orosz erdőssztyeppeknek kislevelű hársasaival mutatnak rokonságot. A hűvös-kontinentális erdőssztyepp erdőinek ez a "váratlan" megjelenése a dombvidéknek az Alföldbe való sajátos beágyazódásával, egyedi mezoklimatikus és talajtani viszonyaival magyarázható."

Mások ehhez még hozzátesszik (Kun A., Bölöni J. és Varga Z. uott., 269–270. oldal): „Ezek az erdőritkaságok felfedezésük óta is tovább fogyatkoztak, két-három foltjuk maradt mindössze mutatóiban. Az utolsókat éppen napjainkban készülnek levágni, ami felújításuk nehézségei miatt csaknem biztos pusztulásukat jelenti. A dombvidék erdői jelenleg túlnyomórészt elcseresített, illetőleg tájidegen fajokkal telepített (nyáras, akácos, fenyves) fajszegény erdőroncsok.”

Úgy vélem, a fenti szakmai vélemények igazságát nincs okunk kétségbe vonni. A már használt egyedi-általános fogalom párt most a Gödöllői-dombvidék erdőire alkalmazva azt mondhatjuk, hogy itt az egyedi volt az általános, a kiterjedt. Fekete Gábor írásából ez tisztán kitűnik. Például a Középhegységek lábain mindenütt gyakori cseres-tölgyes itt eredetileg ritkaság, s a homokon-löszös platókon egy, csak néhány más helyről ismert erdő, a mezei juharos tölgyes alkotott kiterjedt állományokat. A „típusosnak mondható” gyertyános-tölgyesek szintén sajátosak (hiszen homokon-löszös lejtőkön állnak, állományaikban sok a hárs, rendszeresen feltűnnek a kontinentális erdőssztyeppfajok, míg a valódi bükkös fajok és a bükk is ritkák). Velük pedig olyan erdők voltak kontaktak, amelyek szintén a távoli orosz területek síkvidéki hársasaival rokoníthatók. És mindezek mellett még ott voltak a homoki gyöngyvirágos tölgyesek, mellettük a homoki erdőssztyepp nyílt és zárt gypjei, valamint a déli lejtők változatos melegkedvelő tölgyesei és sztyepprétrjei.

Vagyis **itt a kivételes és az egyedi volt a nagy kiterjedésű és változatos: egyedi mozaikolt egyedivel.** Azt hiszem, ezekre az erdőkre bátran mondhatjuk, hogy természeti örökségeink. Olyan értékek, amelyek korábban is értékek voltak, ma is azok, s annak is kell maradniuk. Ha nem marad örökségünk, akkor ez azt is jelenti, hogy megszűnnek az értékeink. S ami marad - mert valami újabb mindig lesz - az már nem fog kapcsolódni a múlthoz, s így üres és hiteltelen lesz. Ha az örökség elvész, akkor mi marad a helyén? Úgy látszik, hogy degradált, lerabolt, üres és gyomos erdők a Dombvidéken.

Nézzük meg most, hogy milyen a helyzet a Gödöllői-dombsíkon 2006-ban?

Röviden: **a helyzet döbbenetes.**

Bővebben:

- Az *inváziós fajok* olyan mértékben özönlöttek el a völgyeket, hogy a *patakparti növényzet* szinte mindenütt elfedődött, *gyomtengerré vált* (A totális pusztulás ennek ellenére nem biztos. A helyzet elviekben valamelyest normalizálódhat, pl. egy jelentősebb vízviszataratást követően).

- A lágyszárú inváziók *mindenütt jelen vannak*, még a legmagasabb és a völgyektől legtávolabb lévő állományokban is megjelennek a lékekben, dölések helyén.

- A *platóerdők* ma jórészt *elcseserített-homogenizált-egykorú ültetvények*. A megmaradt állományok között is kevés a jó szerkezetű és az elegyes erdő, s többségükben fiatal-középidősek, egykorúak és cserjeszint nélküliek. A vadak általában maradéktalanul tönkretették a gyepszintet, s *amennyiben nem nudumok, akkor gyomosak*.

- Minden erdőre igaz, hogy *a korcsoport-eloszlás és a fajajösszetétel homogenizált*. Ez még a viszonylag fajaigazdag erdőknek is ültetvény-jelleget ad.

- *Általánosan alkalmazott a teljes talajelőkészítés*. Ez - lévén a talaj homokos-lössös - rendkívüli mértékű humuszvesztéshez vezet. Előidézi a talajélet és az erdők természetes fajkészletének drasztikus pusztulását, s nagymértékű gyomosodást indít el.

- Az *erdőfelújítások* - már amennyiben hazai fajjal végzik el - többnyire a természetes elegyarányt messze meghaladó mértékben *cserrel történnék*. Amennyiben más tölgyfajokkal, akkor is elegyetlen, vagy két-háromfajú állományokban. Az *akác szinte mindenütt önmagától is megjelenik a felújításokban*.

- Ma is *nagyon gyakori az akác és a vörös tölgy telepítése*. Ezek az ültetvények nem erdők, s amennyiben telepítésük oka gazdasági, úgy igen nehezen megindokolható. (Néhány vágásciklus után a talajt teljesen kizsigerelik, leromlanak.)

- Majd minden erdőfelújításra igaz, hogy *nem képes az eredeti állomány - általában még hasonló sem - regenerálódni*. Ennek részben klimatikus okai vannak, részben pedig más, jelenkori adottságok. A terület nagy része klimatikusan az erdő-erdőssztyepp határzónában van, s emiatt az itteni erdők természetes dinamikájához szorosan hozzá tartozik az, hogy a száraz időszakokban felnyílnak, majd később záródnak. Ez a dinamikus jelleg mind térben, mind időben érvényesül. Többek között ez az oka, hogy a zárt erdőkben is sok erdőssztyepp fajt találhatunk, illetve, hogy a félszáraz, sőt üde szál-erdőkben is jelen vannak a melegkedvelő és fényigényes lágyszárú fajok. Nagyon lényeges szempont, hogy *ezt a természetes dinamikát nem lehet összeegyeztetni a jelenlegi erdőművelési gyakorlattal*, az erdészeti előírások zárodásra vonatkozó kritériumaival.

Emiatt **a felritkuló, vagyis ősi és természetes dinamikájuk szabályait követő pannóniai erdőssztyepp-erdők - páratlan természeti kincseink - az erdőfelújítások áldozataivá válnak**, mivel felújításuk a barbár technológia következtében sikertelen. Vagy maguktól akácosodnak-gyomosodnak el, vagy helyüket tájidegen fajokkal telepítik újra.

A fentiekkel kapcsolatban két általános elv merül fel, amelyeket - úgy gondolom - minden felelősen gondolkodó embernek el kellene fogadnia:

1. Elv. Az ország természeti kincsei közös nemzeti örökségünk lényeges részét képezik.

2. Elv. Az ember tudatosságából fakadó felelőssége többek között abban áll, hogy a dolgokat - az élőlényeket és a tárgyakat egyaránt - olyan módon használja, hogy ezzel ne sértse a létezéshez való természetes jogukat.

Jól kivehető, hogy az első pont inkább kulturális-etikai, míg a második tágabban értelmezett, általános etikai előírás. Ezek az elvek függetlenek minden gondolat- és hitrendszerrel, s követésük nem pusztán a normalitás diktálta erkölcsi kötelesség, de a józan ész, sőt: a gazdálkodás távlati érdeke is ezt kívánja meg.

Nézzük meg most 1. és 2. Elvek folyományait (A.), hozzájuk kapcsolódóan egy-egy példát (B.), majd pedig esetünkre való alkalmazásukat (C.):

1.A. Folyomány. A természeti kincseinkkel helyesen bánni, azokat értéküknek megfelelő módon kezelni és megőrizni mindannyiunk kötelessége. A természeti kincs megjelölés itt minden természeti tárgyra vonatkozik, ám az utalás az értékekre már rámutat valami egvedire is.

1.B. Példa. A magyar államiság megtestesítője a korona és a hozzá tartozó koronaékszerek. Bár az évszázadok során egy részük elveszett, vagy megrongálódott, ami megvan, arra nagy gonddal vi-

gyázunk. Ha valaki előállna azzal, hogy a korona formája nem felel meg a mai kor elvárásainak, akkor nem kérnék fel egy ékszerészt, hogy „korszerű technológia alkalmazásával” alakítsa át. Hogyha a koronából sok, rengeteg sok lenne, akkor megszűnne egyedisége – de mindannyian tudjuk, hogy csak egy van belőle. A korona értékes, ám értéke nem a benne lévő arany mennyiségétől függ. Ha valaki beolvasztaná, akkor újraönthetnénk, de az már nem a Szent Korona lenne, hanem annak csak egy másolata.

1.C. Alkalmazás. A Gödöllői-dombvidék természetközeli erdőtöredékei egyediségükben hasonlíthatóak a koronaékszerekhez, ugyanis soha nem volt sok belőlük, ám mára csak nagyon kevés maradt. S hasonlíthatóak abban is, hogy máshol sincsenek ilyenek, fennmaradásuk tehát kizárólag rajtunk, az itteni állományok megóvásán múlik. Amennyiben faanyagot kívánunk termelni, úgy azt gondolom, hogy nem kell ezt az aranyál is értékesebb erdőmaradványok helyén és kárára megtennünk. Értékük ugyanis - lássuk be - nem a bennük lévő faanyag. Egyediségük az, hogy sok ezer éve itt vannak, s egy letűnt kor képviselői. Utólag már nem rekonstruálhatók. Ha eltűnnek, soha nem állíthatjuk őket helyre többé.

2.A. Folyomány. Az embernek joga van a természeti erőforrásokat a maga érdekében felhasználni, ám nem korlátlanul és nem totálisan. Figyelembe kell vennie a gazdaságosságon kívüli szempontokat is. Nem fogadható el annak a jogossága, hogy egész életközösségeket - fajok százait, egyedek milliőit, milliárdjait pusztítsuk el nyomtalanul.

2.B. Példa. Az intelligensebb ember a kevésbé intelligens emberek tanítója. Azokkal szemben viszont, akik nem, vagy alig rendelkeznek intelligenciával - például egy kisgyermekkel szemben - különleges felelősséggel bír. Aki kihasználja a nála kevésbé intelligens személyek, gyermekek tudatlanságából fakadó gyengeségét-elesettségét, az a leggonoszabb ember. Az etikai szabály az, hogy az intelligensebb mindig több felelősséggel rendelkezik. Ily módon az ember, mint a bolygó legintelligensebb élőlénye, nagy felelősséggel rendelkezik a többi élőlényrel szemben.

2.C. Alkalmazás. A tudományos kutatások minden kétséget kizáró módon bebizonyították, hogy a Gödöllői-dombvidék erdőmaradványai pótolhatatlan és egyedi tulajdonságokkal bíró életközösségek. Ezt a természetvédelmi rendelkezések - megkésve bár - de jogszabályilag is megerősítették. Semmilyen tényező nem hiányzik tehát ahhoz, hogy hathatósan megóvjuk őket! ...? Úgy tűnik, hogy valami mégiscsak hiányzik. Mindezek tudatában és ellenére ugyanis jelenleg is olyan beavatkozások történnek az egyre töredékesebb maradványokon, amelyek visszavonhatatlan károsodáshoz, pusztuláshoz vezetnek. A maradványok további, semmilyen gazdasági indokkal alá nem támasztható pusztításának megállítását a döntéshozók és kezelők halaszthatatlan kötelessége.

Összefoglalóan azt kell megállapítanom, hogy elérkezett az ideje annak, hogy – miután felismerjük a terület növényzetének kritikus állapotát – ne hagyjuk tovább romlani a helyzetet. A természetvédelmi hatóság és az érdekelt szakmák összefogására van szükség, hogy az egyedi – akár egyes ágazati – érdekeken felülemelkedve megóvhassuk a még létező vegetációtöredékeket, mindannyiunk pótolhatatlan örökségét.

